

המזרח התיכון — מבט לעתיד

סא"ל מאיר

חתימת הסכם השלום בין ישראל ומצרים מהווה נקודת תצפית נאותה לבחינת ההתפתחויות הצפויות במזרח התיכון בשנים הבאות. עם חתימה זו עתיד ככל הנראה להיפתח עידן חדש, לא רק ביחסי ישראל עם המדינה הערבית הגדולה והחשובה, אלא, בהכרח וכפועל יוצא, אף בהיערכות הערבית הכוללת, לנוכח התפנית המהפכנית שהחלה עם ביקורו של הנשיא סאדאת בירושלים בנובמבר 1977. אולם מעבר לקביעה זו נותר העתיד, כתמיד, לוטה בערפל. המגמות האפשריות של ההתפתחויות העתידות הן רבות ולעיתים מנוגדות, ומכאן שכיווניהן הכלליים של התפתחויות אלה, שלא לדבר על תוצאותיהן הסופיות, יהיו תוצר של מרכיבים בלתי נודעים ברובם.

כדי להמחיש את חוסר הוודאות, די אם נקבע, כי גם בעתיד יהיו ההתפתחויות העיקריות במזרח התיכון תלויות במידה מכרעת באופיים של המנהיגים המקומיים והתפיסות הפילוסופיות-מדיניות שינחו אותם. שינויים, וודאי מהפכנות, במרכיבי ההנהגות הפוליטיות יביאו, ללא ספק, לתמורות אסטרטגיות, ובעקבותיהן יבואו המלומדים ויצביעו (בדרך כלל בדיעבד) על תהליכי יסוד, שמקורותיהם נעוצים בתופעות היסטוריות, חברתיות או כלכליות...

יציבות המשטרים בעולם הערבי

כל דיון בהתפתחויות העתידיות הצפויות מחייב בחינה מדוקדקת של יציבות המשטרים בעולם הערבי. סוגייה זו נראית עתה כמסקרנת וחשובה, לא רק כלקח האירועים המהפכניים באיראן, אלא גם משום שאלה הוכיחו את ההערכות הבאות:

- א. דימוי של יציבות וחוסן של משטר אוטוריטיבי עלול להטעות, ולהסתיר את עצם קיומם של כוחות אופוזיציוניים חזקים, אשר אינם ידועים לא רק למשקיף הזר, אלא אף להנהגה המקומית.
- ב. לא תמיד מסוגל משטר דיקטטורי, הנשען על מערכת ביטחונית מיומנת, להציב פתרונות אופרטיביים מול התקוממות "בלתי-קונבנציונאלית", כגון המהפכה העממית שהתחוללה באיראן.
- ג. גם בעידן המודרני, ואולי רוקא עכשיו,

עשויה להיוודע לתפיסות אידיאולוגיות ודתיות משמעות חריגה, כדבק מלכר וכדגל בראש תנועה או קבוצה מהפכנית.

הרושם הברור הוא, שלקחים אלה נלמדים היום בקפידה בבירות הערביות. לאחר עשור של יציבות כמשטרים הערביים, עולה שוב במלוא חריפותה השאלה, באיזו מידה מחוסנים הממשלים במדינות האזור מפני זעזועים מבית. לכך נלווית השאלה, באיזו מידה ישפיע ויסחוף הגל המהפכני העובר על הפריפריה של המזרח (אפגניסטאן, איראן, דרום-תימן וקרן אפריקה) על מרכזו של המרחב, ועד כמה תושפע יציבות המשטרים מההתמודדות המחריפה בין שתי מעצמות העל באזור זה, שחיוניותו עבור שתיהן עולה בהתמדה.

שאלות נוקבות אלה מוצגות עתה כלפי מרבית המשטרים הערביים, אשר לכל אחד מהם בעיות יסוד פנימיות, העלולות להיות בסיס נוח לתמורות חריפות. נסקור בקצרה כמה מבעיותיהן של חלק ממדינות ערב העיקריות.

סעודיה מוצגת עתה על ידי רבים כמועמדת הבאה לזעזועים. אמנם, מומחים לנושא מצביעים על ההבדלים הרבים והמשמעותיים בין סעודיה לאיראן, אולם גם הם מודעים לעובדה, כי מבנה החברה והמשטר הסעודיים מהווה תשלובת-אבסורדים המאיימת על יציבותו. בלי להיכנס לעובי הקורה, די אם נציין, כי קיים פער משווע בין עושרה האגדי של סעודיה, המבוסס על תמלוגי הנפט, ותכניות המודרניזציה השאפתניות שלה, לבין הבסיס החברתי-פוליטי המסורתי של המשטר וחולשת המשפחה השלטת. אם נוסיף לכך את ההנחה שעושרה של סעודיה מהווה פיתוי עז לכל גורם חיצוני, הרי שנוכל להניח, כי סוגיית יציבותו או שרידותו של המשטר תמשיך לעמוד בסימן שאלה גדול בשנים הבאות. בין אם יחול מהפך בסעודיה ובין אם לאו, הרי שעצם החשש מפני התפתחות כזו ימשיך להשפיע על מעצבי המדיניות הסעודית, בכיוון של מבוכה, פחד והסתגרות, תוך הישענות גוברת על גורמי כוח רדיקליים בעולם הערבי. עדות ברורה לכך ניתנה בתגובה הסעודית למהלכים המצריים: כאן הוכח הקשר הבלתי נמנע בין קשיים מבית לבין מדיניות החוץ של גורם מפתח בעולם הערבי כסעודיה.

סוריה נשלטת זה תשע שנים על ידי קבוצת מיעוט עלאווית, הכופה מרותה על הרוב הסוני, באמצעות מנגנוני אבטחה חזקים. אלה השכילו עד עתה לשמור על יציבות פנימית יחסית, אשר אפשרה למשטרו של אסד לחתור לעמדת כוח אזורית. אולם ככל שמסתברים קשייו של המשטר להשיג את יעדיו הלאומיים (והניסיון הלבנוני הינו רק אחד, גם אם החשוב, בכישלונות המשטר), כך נחשפת גם חולשתו מבית, כשכוחות אופוזיציוניים חותרים לנצלה על-מנת לערער עוד יותר את כוחו. אירועי התקופה האחרונה, שעיקרם "הרמת ראש" של גורמי אופוזיציה מוסלמים-סונים, מחזקים את הרושם, לפיו עבר כבר משטרו של אסד את נקודת השיא שלו, והוא נמצא בירידה, העלולה להביא לחוסר יציבות בצמרת הסורית ואולי להחלפתה.

במצרים נראה שלטונו של סאדאת איתן. הרושם הברור הוא, שהציבור המצרי תומך במנהיגו ובדרכו המדינית, כשהצבא — המשענת העיקרית של המשטר — שומר על פרופיל א-פוליטי. עם זאת, קיימות מספר תופעות שיש לבחנן בקפידה, שכן אלה עלולות להיות בעתיד בסיס אפשרי לערעור התמיכה בסאדאת ובמדיניותו. בין אלה ניתן לציין:

- א. ציפיות גואות בקרב הציבור המצרי לשיפור משמעותי ומהיר של המצב הכלכלי והחברתי, המהווה פוטנציאל מתמיד של תסיסה. נראה כי למשטר יהיה קושי ניכר למלא אחר ציפיות מוגזמות אלה בטווח הנראה לעין, אם יתמיד העולם הערבי למנוע ממצרים את הסיוע הכספי הנדיב, שהזורם לקופתה בשנים האחרונות, ואם מעצמות המערב יתקשו במילוי הגרעונות התקציביים שיווצרו עקב כך. מכל מקום, אכזבת הציבור המצרי מאי מילוי הציפיות, עלולה לשמש כר נוח להתמררות ואולי למהומות (בנוסח ינואר 1977), שיפגמו ביציבות המשטר, ויאלצוהו לנקוט במהלכים בלתי פופולריים.

ב. החתימה על הסכם השלום עם ישראל ותהליך הנורמליזציה שבעקבותיו אמנם מקובלים בשלב זה על מרבית האוכלוסייה המצרית, אולם התפתחות של אכזבה מהשלוכות דרכו של סאדאת עלולה להוות בסיס להצבת אלטרנטיבה אסטרטגית, שתחרוט על דגלה את סממת

המאבק המסורתי בישראל, על פי המודל המוצג על ידי העולם הערבי.

ג. לפי שעה לא נראית אלטרנטיבה מנהיגותית ברורה לסאדאת, כך שהיעלמותו מהבמה עלולה להביא לתקופה של זעזועים, אשר במסגרתם תיתכנה אף תמורות בדרכה המדינית של מצרים כלפי ישראל והעולם הערבי.

ד. ולבסוף — בידור מתמשך של מצרים בעולם הערבי עלול ליצור תהודה בתוך מצרים גופה, כאשר יותר ויותר גורמים יתחו לגבי מקומה של מצרים ותפקידה במסגרת המשפחה הערבית.

הערות אלה לא נועדו להצביע על שינוי הכרחי במדיניות המצרית, גם בנסיבות של החלפת המשטר המצרי. מאידך גיסא הן אמורות להבהיר, כי היציבות הפנימית במצרים עלולה לפנות מקומה לתקופה של זעזועים, אשר יציבו סימן שאלה לגבי עקביותה של הגישה הסאדאתית בתנאים של ליקוי מאורות.

שינוי המשטר בסעודיה כמודל לבחינת משמעות שינוי המשטרים הערביים

עד כאן עסקנו בשאלת יציבות המשטרים הערביים, כגורם מכריע העשוי להשפיע על ההתפתחויות העתידיות באזור. כהמחשה למרכזיותו של גורם זה, נבחנו מה יכולות להיות ההשלכות העיקריות של מהפך שלטוני בסעודיה על המפה המדינית בעתיד (למרות שאין זה בהכרח התסריט הסביר ביותר). לצורך טיעון זה, נציב כהנחת-עבודה את הקביעה, לפיה מפנה המשטר המלוכני-מסורתי בריאד את מקומו להנהגה רדיקאלית, איסלאמית או שמאלנית (היכולים כפי שנוכחנו לראות לדור ככפיפה אחת). התפתחות כזו יכולה לקדם כמה מהמגמות העיקריות הבאות:

א. חיזוק המחנה הרדיקאלי-הערבי באורח משמעותי, והגברת כוחו של הגוש האנטי-מצרי. ב. הגברת האילוצים הערביים על מצרים ודרכה המדינית. התפתחות כזו עשויה להשפיע על צמצום מרחב התמרון המצרי במסלול השלום והגורמליציה עם ישראל מחד גיסא, או לחילופין, להחריף את הקיטוב בעולם הערבי, ולהאיץ את תהליך הינתקותה של מצרים מהמשפחה הערבית מאידך גיסא.

ג. הגברת הסכנה ליציבות משטרים "מתונים" ופרוי-ערביים באזור, כשאימים חיצוניים חריפים יוצבו על ההנהגות במדינות המפרץ הפרסי, בתימן, בסודאן ובמיוחד על ירדן ההאשמית, אשר תמצא עצמה מבודדת, מוקפת משטרים רדיקאליים ונעדרת כושר תמרון.

ד. הגברת האילוצים על ירדן לקבל החלטה אסטרטגית מחדשת, כאשר האופציות העיקריות יות בפניהן תעמוד יהיו: היסחפות נוספת למעגל המדינות הרדיקאליות, הנוקטות עמדה סרבנית מובהקת מול תהליך השלום, או באופן פרדוקסאלי — בחינת הצטרפות למשא ומתן המדיני עם ישראל, כאמצעי להבטחת שרידותו של המשטר המלוכני.

ה. בטווח הרחוק יותר עשויה להתפתח יריבות בין המשטרים הרדיקאליים בעולם

הערבי, במסגרת מאבק כוח על ההגמוניה בין הסהרה-הפור (עיראק לברדה, או הציר הסורי-עיראקי), לבין חצי-האי-הערבי. יריבות כזו עשויה ליצור קואליציות חדשות במרחב, אשר יגבירו את ממד חוסר היציבות האזורית.

ו. הינתקות סעודית מהזיקה המסורתית למערב בכלל ולאר"ב בפרט. העמקת ההשפעה הסובייטית במרחב והרחבתה, עד כדי מהפך אפשרי במאזן הכוחות הבין מעצמתי במזרח.

ז. העמדת אמינות אספקת הנפט מהמזרח למדינות המערב (ובמיוחד ככל הקשור למחירי הנפט ולכמויות המופקות) בסימן שאלה מדאיג. התפתחות של שתי הגמות האחרונות עלולה להגביר את התמודדות המעצמות במרחב, ולהגדיל את סבירות התערבותן הצבאית באזור. למותר לציין שתסריט זה אינו הכרחי במלוא מרכיביו. עם זאת, האפשרויות הגלומות במהפך מסוג זה במשטר הסעודי, מצביעות במלוא חריפותן על המרכזיות של ההיבט המשטרי בכל הערכה אפשרית לגבי הצפוי להתרחש במזרח בשנים הקרובות. הצגתן כאן נועדה לשמש אזהרה לכל המנסה להתמודד עם השאלה הסבוכה של פני האזור בעתיד, אם יעשה זאת תוך התבססות על הנתונים הנוכחיים, המורכבים לכשעצמם.

המגמות הצפויות במרקם האסטרטגי-אזורי

מכאן נעבור לבחינת המגמות הצפויות במרקם האסטרטגי-אזורי, בהנחה כי לא יחולו שינויים משמעותיים בהנהגות המדיניות של ארצות ערב העיקריות.

נקודת המוצא לבחינה זו גורסת, שהסכם השלום המצרי-ישראלי מהווה ראשיתו של עידן חדש בעולם הערבי, אשר בו, לראשונה מאז קמו והתבססו מדינות ערב העצמאיות, פועל העולם הערבי ללא מצרים, מנהיגו המסורתי, ומצרים מוצאת עצמה מצידה, במודע או בדיעבד, מנותקת ומנוכרת מהעולם הערבי. כל עוד לא ישתנו הנסיבות העיקריות המעצבות את התמונה הנוכחית, דהיינו — כל עוד לא תחזור בה מצרים מגישתה מצד אחד, וכל עוד לא יצטרפו מדינות ערביות אחרות לדרכה המדינית מצד שני, אפשר להניח כי תופעה משמעותית זו תימשך ואולי אף תעמיק.

להלן ייבחנו המשמעות המפליגות הנודעות ממצב זה על שני הגושים החלוקים בעולם הערבי: מצרים מעבר אחד, והמחנה הערבי, הרוחה את תהליך השלום, ובראשו מדינות החזית המזרחית מהעבר השני.

מצרים

הערכת המדיניות המצרית בשנים הקרובות מבוססת על ההנחה, שחתימת הסכם השלום עם ישראל משקפת נאמנה את האינטרסים המצריים לפי סדר עדיפויות מודע שנקבע בקהיר. מצרים לא נגררה לתהליך זה בעל כורחה. היא הייתה כוח מניע עיקרי במסגרתו, והיא הייתה שותפה מלאה לעיצובו במתכונתו הנוכחית. הסכם זה והמפה המדינית המשורטת

טת על ידן, מבטאים את תמצית התפיסה המצרית, שסביר שתנחה את מצרים אף בעתיד על פי המהלכים המשוערים הבאים:

א. בעיותיה הכלכליות והחברתיות של מצרים מחייבות הפניית תשומת הלב והמשא-בם הלאומיים לצורך התמודדות ברת-סיכוי עמן. התמודדות זו מחייבת שירוד-מערכות ככל הקשור לסדר העדיפויות הלאומי של מצרים. ב. המשך המאבק הצבאי-מדיני עם ישראל לא רק שיכביד על משאבה המוגבלים של מצרים, וימנע התמודדות מושכלת עם בעיות אלה, אלא אף אין בו ערובה לקידום האינטרסים המצריים במסגרת אותו מאבק. מכאן התבקש שינוי מהפכני במרכיב השיטה: במקום להמשיך ולנסות, ללא הצלחה, להחזיר את הריבונות המצרית לסיני בדרך המאבק המזוין, הוחלט לעשות זאת באמצעות הצגת תמורה מדינית — הסכמה לשלום.

ג. השגת היעדים הפנימיים והחיצוניים של מצרים, מחייבת הישגות מלאה על ארה"ב ועל שירותיה הטובים. הישגות זו הייתה והינה אחד המרכיבים העיקריים של התפיסה הסאדאתית, ויש להניח במידה רבה של סבירות שתמשיך להנחותו בעתיד.

ד. גם אם עדיפים בעיני מצרים האינטרסים העצמיים שלה על פני חובותיה למשפחה הערבית, רואה היא את עצמה כחלק בלתי נפרד ממשפחה זו וכמנהיגת העולם הערבי. אך גם כאן חל מהפך: בעוד שכעבר הכתיבה תפיסת המנהיגות המצרית מידה רבה של השתלבות בקונצנוס הערבי, הרי שעתה מכתובה תפיסה זו זינוק לעמדת חלוץ לפני המחנה. כך מצהיר סאדאת, כי הוא מצפה שבמוקדם או במאוחר יסגור העולם הערבי את הפער שיצר זינוקו הנחשוני, ויעניק מהות מחדשת למקומה של מצרים בראש העולם הערבי.

ה. מכאן משתמעת גם התפיסה המצרית לגבי מחויבותה לקידום הסדר כולל במזרח ולעיסוק במרכיבי הסוגייה הפלסטינית, הן על מנת לתת מנוף לעולם הערבי להצטרף למסלול המצרי, והן (כשיקול אופרטיבי מכריע) על מנת להבטיח יציבות הישגים המצריים ושמירתם, מול זעזועים העלולים לנבוע מגישה מיליטנטית קיצונית של מדינות ערב האחרות.

עתה, לאחר חתימת הסכם השלום והתחלת תהליך החזרתה של הריבונות המצרית לסיני, מוסטת עיקר תשומת הלב לשיחות אודות עתידה של האוטונומיה לתושבי יהודה ושומרון ורצועת עזה. פער המדווח בין מצרים וישראל נראה גדול, וקשיים ומכשולים במשא ומתן צפויים ואפשר אף בלתי נמנעים. אך האם יגברו אלה על האינטרס המצרי במימוש ההסכם, וקונקרטי בהשגת הריבונות המצרית על כל סיני? זוהי ללא ספק שאלה מכרעת, אך פתוחה. מבחינתה של מצרים ניתן להניח, כי הציפייה היא להשגת הסכם על נוסחאות שיאפשרו קידום המשא ומתן בחסות ארה"ב ובסיועה, גם אם פרק הזמן שידרש להשגת נוסחאות מוסכמות אלה עשוי בהחלט להיות ארוך מהמצופה, ולהביא את הדיונים, לעתים, לעבר סף של משברים.

ממרכיביה תפקיד סגולי:

סוריה אמורה לספק לחזית את עיקר עצמתה הצבאית המרוכזת. תרומה זו תלויה במידה רבה בקידום הסדר שיבטיח יציבות, לפחות זמנית, בלבנון. עד כה מתקשה סוריה להתמודד עם סכך הבעיות שמציגה מדינה שסועה ופצועה זו, למרות השקעותיה הרבות בלבנון בשלוש השנים האחרונות. אך למרות נטל זה ממשיכה הממשק לייחס לשליטתה בלבנון ערך עליון, וזאת לא רק בשל שאיפותיה הלאומיות ההיסטוריות, אלא גם מתוך ראיית לבנון כזירת מאבק עם ישראל בהווה ובעתיד. משום כך נראית עתה נטישה סורית את הלבנון כאפשרות מפוקפקת. נהפוך-הוא, ניתן לצפות להמשך ההתמודדות הסורית עם ישראל דווקא בלבנון, ועקב המשך הכיבוש הסורי במדינה זו.

עיראק אמורה לספק לחזית המזרחית את ממד העומק ואת תורתה האסטרטגית. התרומה העיראקית לחזית המזרחית הינה כמעט בגדר תנאי לכל התמודדות עם ישראל, ובכך עיקר כוחה להשפיע ולכוון את ההתפתחויות בגזרה זו. במלחמות שעברו תרמה עיראק לעצמה הערבית נגד ישראל למעלה משתי דביביות. עתה, עם גידולו המרשים של הצבא העיראקי, ניתן בהחלט לראות תרומה זו כמכופלת, אם לא למעלה מכך. עצמה אדירה זו עשויה להתפרס ולפעול בשעת מבחן הן בחזית הסורית (ובמיוחד בתנאים של המשך נוכחות כוחות סוריים בלבנון) והן בחזית הירדנית.

ירדן אמורה לספק לחזית המזרחית את צבאה, העובר בהתמדה תהליך של ארגון מחדש ושיפור איכויות, אך יותר מכך — את ממד הרחוב של החזית, כשרה עיקר לקליטת כוחות משלוח. גישתה המדינית של הממלכה ההאשמית, המעמיקה בהתמדה את יוקתה לשכנותיה בצפון ובמזרח, מגבירה את סבירותה של הצטרפות ירדנית להתמודדות עתידה עם ישראל, גם כלקח מהימנעותה של ירדן מפעולה בגזרתה במלחמת יום הכיפורים.

סעודיה אמורה לספק לחזית המזרחית כוחות משלוח מצבאה המתעצם במהירות, והמרוכז בחלקו החשוב בקרבת גבולה הצפוני עם ישראל וירדן. אולם עיקר התרומה הסעודית הצפויה תהיה בתחום המדיני והכלכלי. בידי סעודיה מכשיר לוחמה רבי-עצמה לאיים ולהשפיע על הזירה הבינלאומית, בהתאם לאינטרס הערבי בשעת התמודדות צבאית עם ישראל.

הפלסטינים אמורים לספק לחזית המזרחית בעיקר את ממד ההטרדה, תוך ניצול מכשיר הפח"ע לפני פתיחת המלחמה ובמהלכה. אולם מעבר לגיבוש מרכיבי העצמה הערבית להתמודדות עם ישראל, יהיה לעיצוב מטרותיה האסטרטגיות של התמודדות כזו תפקיד מכריע. גם אם אין הכרח — והעבר הוכיח — בזהות מוחלטת של האינטרסים והיעדים האסטרטגיים,

ניתן להניח כי המכנה המשותף למאבק כזה יהיה כפול: לזעזע את היציבות האזורית כשלב פתיחה לתהליך מדיני מתוך עמדת כוח ערבית מחד גיסא, ולהציב אתגר ערבי מכריע בפני מצרים, וליצור תנאים להקפאת תהליך השלום

רי העמדה הערבית גם מרכיבים הקשורים להתמודדות המסורתית הקיימת בעולם הערבי על רכישת עמדות כוח והגמוניה. באלה נעוצים במידה מכרעת הניצול שעשתה עיראק לקונוקטורה שהודמנה לה ביוזמת סאדאת, צעד שאיפשר לשליטי בגדאד להיחלץ מהבידוד שכפו על עצמם בשנים האחרונות, לצורך חתירה אגרסיבית להשגת עמדת בכורה לא רק בסהר הפורה, אלא בעולם הערבי כולו. ואכן, חזית הדחייה הערבית מופעלת ומונהגת כיום במידה רבה על ידי עיראק, המוכיחה כושר תמרון מרשים למדי, המתבסס על עצמה כלכלית וצבאית, שנבנתה בחמש השנים האחרונות, ועל יציבות פנימית.

עצמה זו מצדיקה התייחסות לעיראק ככוח מניע ומשפיע בשנים הקרובות, לא רק בחצר הקרובה (קרי — באזור המפרץ הפרסי ובקרבת שכנותיה הקרובות), אלא גם על מדינות ערב המרוחקות ממנה. אם תשכיל עיראק לשמור לעצמה את עמדת הכוח שרכשה במהירות בשנה החולפת, ותדע לנצל באורח כמיהות, תהיה היא גורם המפתח לעיצוב ההיערכות הערבית מול הסכם השלום המצרי-ישראלי ומול ישראל בגבולה המזרחי.

במסגרת זו יהיו הקשרים שיתפתחו בעתיד בין עיראק וסוריה בחזקת סדן עיקרי לגיבוש הכוח הערבי נגד ישראל. ללא פיתוח הציר הסורי-עיראקי לכדי מכשיר אופרטיבי בעל יכולת הפעלה גמישה, תתקשה עיראק להשפיע על מוקד הסכסוך הערבי-ישראלי. לחילופין, אם יטופח ציר זה, למרות הקשיים האובייקטיביים והחשדנות ההרדית, המאפיינת את גישת שתי המדינות המהוות אותו, יחייב הדבר את המדינות הערביות האחרות ממזרח לישראל (ירדן וסעודיה) ליישר קו עם התביעות הסוריות-עיראקיות, ולהציב עצמן גם בעתיד כשותפות מלאות למחנה הדחייה הערבי.

בפני מחנה זה, שעצמתו המדינית, הצבאית והכלכלית בלתי מבוטלת, עומדות מספר אלטרנטיבות לפעולה נגד ישראל והסכם השלום עם מצרים. כולן חייבות להתמודד עם אתגר אסטרטגי זה, המתמצה בעובדה שבכל התמודדות חזיתית כנגד ישראל, המחייבת גם התייבשות מדינית כנגד ארה"ב, בלא שיתופה של מצרים, תחסר העצמה הערבית מרכיב משמעותי של כוח וחזית לחימה, שצידו האחר הינו יתרון חשוב לכושר הפעולה וההרתעה הישראלי. משום כך, כל מבחן כוח עם ישראל יחייב גיבוש מרבי של שיתוף פעולה אסטרטגי ואופרטיבי, תוך מיצוי כל מרכיבי העצמה הערבית לכל אורך גבולה בצפון ובמזרח. גיבוש כזה אינו פשוט, ומחייב תחילה שידור-מערכות בקרב כל מרכיבי החזית המזרחית. תהליך כזה עשוי להיות ממושך, גם אם אפשר לצפות לפער בין מיצוי האובייקטיבי לבין הגדרתו כמספיק על ידי מנהיגיהן של מדינות החזית.

החזית המזרחית

בגיבוש החזית המזרחית לקראת התמודדות (כתוצאה מיזמה ערבית או עקב תהליך של הירדררות בלתי נשלטת) יהיה לכל אחד

מעבר לכך ניתן להניח, שמצרים מצפה, וסביר שאף תחתור, להשגת פריצת דרך במגעל העוינות הערבית מולה. גם אם בשלב זה מוצגת העמדה המצרית כקריאת תגר לעולם הערבי (הצגה התורמת תרומה נכבדה להעמקת הניכור גם עם מדינות שקיימו בעבר יוקה הדוקה למצרים), הרי שתינתן בעתיד הפחתה במתיחות ויצירת אפיקים מחודשים להיברות. גם כאן עשויה התרומה האמריקנית להיות משמעותית.

במקביל יש לצפות שההנהגה המצרית תפעל בהתמדה לחיזוק הקשר עם ארה"ב בתחום המדיני (בהקשר למשא ומתן על עתיד האוטונומיה), אך אולי יותר מכך בתחום הכלכלי והצבאי. כבר עתה מדברים המצרים על פריצת דרך בכל הקשור לסיוע האמריקני (והמערבי בכלל), האמור לקדם את פתרון תחלואיה היסודיים של החברה המצרית. "תכנית קרטו", על משקל "תכנית מרשל", אמורה, לפי הציפיות של מצרים, לחזרים לקופתה סכומים של עד 15 מיליארד דולר בחמש השנים הקרובות. גם בתחום הצבאי צופים המצרים לפתיחה-רבתי של מקורות הנשק האמריקניים, בהיקף ובאיכות שיאפשרו קידום תהליך מהפכני של שינוי פני הצבא המצרי ואמצעי הלחימה העיקריים שלו. כל זאת — בתמורה מצרית ישירה או עקיפה, מדינית או צבאית, לשמור על האינטרסים האזוריים של ארה"ב.

ניתן לצפות אפוא כי סוגיית האוטונומיה וקידום האינטרסים הערביים והפלסטיניים, עם כל חשיבותם למצרים, אין הכרח שימקרו בעתיד את כל תשומת הלב של ההנהגה המצרית. אפשר לצפות כי עם השלמת הפינוי הישראלי מסיני באפריל 1982 ובצד תהליך הנורמליזציה, יעסקו המצרים בניסיון להבקיע את חומת הקשיים המאיימים על החברה המצרית מבית. הצלחה או כישלון מצרי בהתמודדות בתחום מורכב זה תהיה אבן הבוחן לכושרו של סאדאת לקדם את האינטרסים הלאומיים של מצרים ברכיב הייחודי. הצלחה מצרית עשויה להגביר בקרב מדינות ערביות אחרות את הפיתוי ללכת בדרך המצרית. כישלון במערכה הפנימית, בצד קשיים בהתמודדות החיצונית, עלולים, לעומת זאת, לסתום את הגולל על ניסיונו הנועז של סאדאת לצאת חוצץ נגד המוסכמות הערביות המסור-תיות.

חזית הדחייה הערבית

הדחייה הערבית את התפיסה הבסיסית העומדת מאחורי יזמת סאדאת והסכם השלום עם ישראל הינה, כאמור, מלאה ובלתי מתפשרת. לפי שעה אין סימנים העשויים להעיד על בקיע בחומת ההתנגדות הערבית, אשר עד כה הוכיחה נחישות והתמדה.

לא נעסוק כאן בנייתוח המניעים העומדים מאחורי העמדה הערבית הנוקשה, שמצאה את ביטויה הרשמי בשתי ועידות הפסגה הערביות שנערכו בבגדאד. נקבע רק, כי נוסף לשיקולים האיריאולוגיים והאסטרטגיים מסתורים מאחר

ואולי להצטרפות מצרית – ולו פאסיבית – למאבק הערבי מאידך גיסא. השאלה המרכזית היא, באיזו מידה תושג הסכמה בין מרכיבות החזית המזרחית על מכנה משותף כזה. לכאורה, זהו המסלול הטבעי ואולי הסביר. ללא מימוש תסריט כזה, ובהיעדר הידרדרות ומתיחות שתזרוז, תישמר באזור היציבות, המשרתת, להערכת המחנה הערבי, את האינטרס הישראלי הבסיסי. אולם הליכה ערבית במסלול זה אינה הכרחית. הסיכונים הטמונים בה עבורם ברורים וידועים. משום כך, אין להתעלם מאפשרות התפתחותו ההדרגתית והזהירה של מסלול אחר, באפיק הפעולה המדינית. גם אם זה אינו נראה עתה כצפוי, וגם אם העוינות הערבית לדרך המצרית הינה ברורה ומוחלטת, הרי שבטווח הרחוק יותר ייתכן שלפחות כמה מהגורמים הערביים יחפשו אלטרנטיבה מדינית לאופציה הצבאית. קידום מוצלח של תהליך הנורמליזציה, דבקות מצרים בדרכה הנוכחית, חיזוק עצמתה הכוללת של ישראל והמשך קיומם של חשדות הדדיים במחנה הדחייה הערבי – כל אלה עשויים להוביל להערכה מחודשת ומפוכחת של המצב

על ידי מנהיגים ערביים נוכחיים או בעתיד. "חיידק" השלום כבר מצוי באוויר; בשלב זה מפתחים הערבים מערכת מסועפת של נוגדנים מולו ונערכים לחסלו, אך הוא עשוי בכל זאת להדביק כמה מהחברות הערביות, ידועות הסבל והחוליים הפנימיים, וליצור אצלן תגובות בלתי צפויות בשלב זה. עלינו להיות פתוחים וערוכים לקראת אפשרות זו, גם אם היא נראית עתה רחוקה ואולי דמיונית.

סיכום

המסקנה העיקרית המתבקשת מניתוח זה הינה, שאין כל אפשרות לחזות במדויק את אפיק ההתפתחויות במזה"ת בשנים הבאות, וודאי שאין מגמות דטרמיניסטיות החייבות להתממש כפועל יוצא מהנסיבות המוכרות עתה. למנסה להעריך את כיוון האירועים בעתיד, נציע להתמקד בשקלול זהיר של תסריטים שונים, המתבססים על נקודות מפגש וזיקות הדדיות בין ארבע מערכות דינמיות של מוקדי פעילות במרחב:

א. מערכת יציבות המשטרים, המביאה

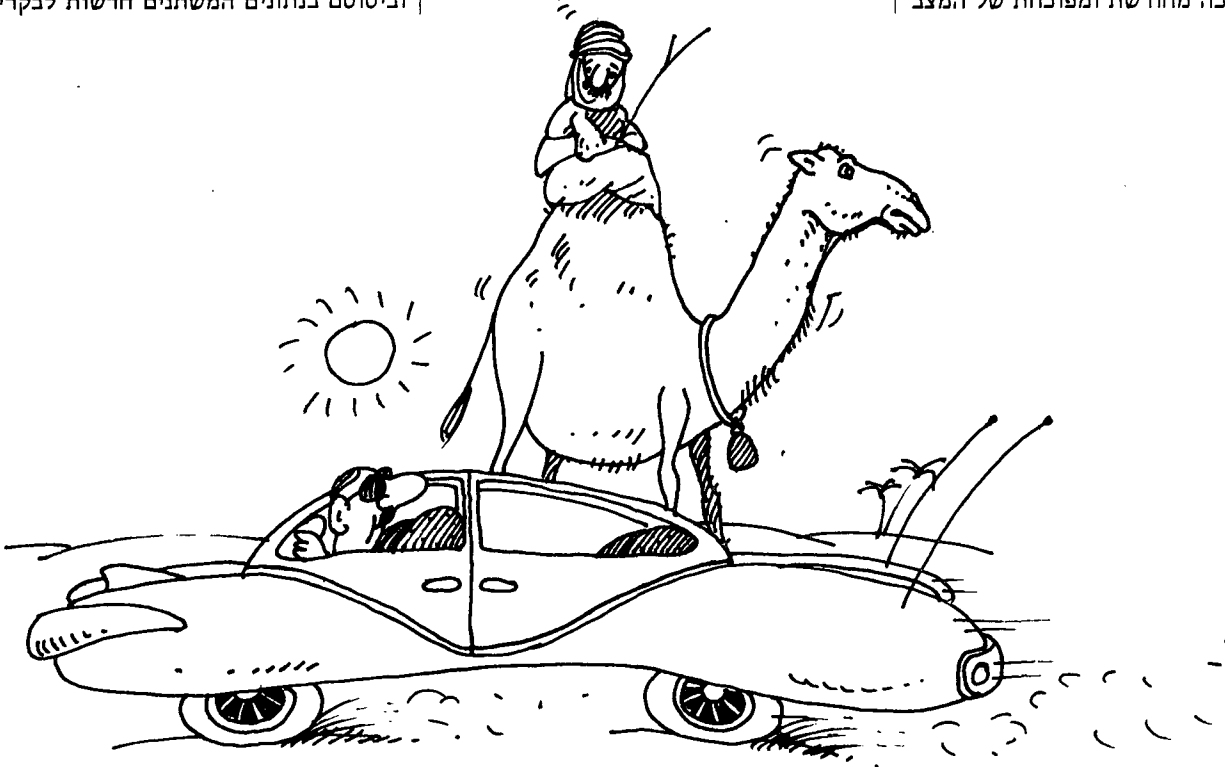
בחשבון שינויים אפשריים, אולי מהפכניים, בפני ההנהגות האזוריות.

ב. מערכת ההסכם המצרי-ישראלי, המביאה בחשבון את קצב ומהות הנורמליזציה ביחסים מחד גיסא, ואת התפתחויות המשא ומתן על עתיד האוטונומיה בשטחים מאידך גיסא.

ג. מערכת הדחייה הערבית, המביאה בחשבון את האפשרויות השונות לבניית קואליציות מתחדשות ומשתנות בעולם הערבי.

ד. המערכת המעצמתית ופעילותה במזה"ת, המביאה בחשבון נזילות גבוהה ביכולתן והשפעתן של ארה"ב וברה"מ, ולא פחות מכך את הדימוי המקומי של יכולת זו.

כל אחת ממערכות אלה עשויה לפתח וריאציות שונות של התפתחות בעתיד. המפגש ביניהן יצור בהכרח דפוסים מתחדשים של פעילות והתמודדות, שיחייבו דפוסים חשיבה חדשים ופתיחות לתגורות מהפכניות במפת המזה"ת. לנוכח התפתחויות אפשריות אלה יהיה על ישראל לגלות כושר תמרון בלתי מבוטל, שיאפשר לה למלא במצבים אלה תפקיד מכריע, תוך קידום יעריה הלאומיים במרחב וביטוסם בנתונים המשתנים חרשות לבקרים.

”האויב המסוכן ביותר לביטחון ישראל
זוהי האינרציה המחשבתית של האחראים
לביטחון. זו אמת פשוטה ויסודית”

די בן-גוריון

שער שלישי:

הלכה ומועשה
במדיניות הביטחון